

F r a n k o O r e b

RANE NA SPOMENIČKOJ BAŠTINI U NAPADU JUGOMORNARICE NA SPLIT DNE 15. STUDENOGA ANNO DOMINI 1991.

UDK: 355.018:726/728 (497.13 Split) "1991"
Pregledni članak
Primljeno: 1. VIII. 1993.

Franko Oreb
Zavod za zaštitu spomenika
kulture – Split
58000 Split, HR

Petnaestog studenog 1991. topništvo brodova Jugomornarice izvršilo je napad na grad Split i tom prigodom prouzročilo znatna oštećenja na zgradama pučke arhitekture, javnim, sakralnim i privrednim zgradama Splita. U ovom osvrtu na taj barbarski čin navodimo granatiranjem oštećene stambene, javne, sakralne i privredne zgrade.

Pred napadom jugovojske i četničkih bandi na hrvatsku državu, svi mi koji se profesionalno brinemo o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, kada smo pred ljeto 1991. godine vješali zastave Haške konvencije po povijesnoj jezgri Splita, kao upozorenje agresoru na civilizacijski odnos spram kulturno-povijesnom nasljeđu, gajili smo nadu da se agresor ipak neće usuditi razarati povijesne cjeline koje su uvrštenjem u UNESCOV registar postale sastavni dio svjetske spomeničke baštine (Split, Dubrovnik). No, kada su počeli razarati povijesnu cjelinu Dubrovnika, nada je splasnula i sa strepnjom smo očekivali kad će se to dogoditi i sa Splitom. I to se dogodilo 15. studenoga 1991. godine, kada su projektili s brodova jugomornarice poletjeli u srce stare povijesne jezgre, unutar Dioklecijanove palače, pogodivši krov stare srednjovjekovne kamene kuće u blizini Zlatnih vrata (Portae aurea). Bez obzira na to, što se posljedice razaranja u povijesnoj jezgri ne mogu mjeriti s onima u Zadru, Šibeniku i Dubrovniku, sam čin nas je još jednom uvjerio da se radi o besprizornom ponašanju naredbodavaca i njihovih izvršitelja.

Ovaj rat je po mnogočemu specifičan i neobičan i teško se može svesti pod definiciju klasičnih ratova. Barbarski odnos neprijatelja prema spomenicima hrvatskog naroda, još nezabilježen u povijesti ratovanja, izazvao je osobitu pozornost djelatnika muzejsko-konzervatorske službe, kojima je pov-

jerena briga čuvanja naše spomeničke baštine. Postao je predmetom brojnih izlaganja, stručnih rasprava, analiza, pristupa i pogleda u kojima su se jasno iskristalizirali pogledi o uzrocima i karakteru takva neprijateljskog odnosa prema našoj spomeničkoj baštini. Zbog toga u ovom napisu nećemo raspravljati o tom pristupu, nego ćemo se usredotočiti na konkretni "saldo" rušenja i oštećenja spomeničke baštine Splita, na osnovu podataka, koje su, neposredno nakon napada, prikupili i obradili djelatnici Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu.

U tom napadu najviše je stradalo srednjovjekovno pučko predgrađe Veli varoš (zaštićena spomenička cjelina 1970. godine), koje se prvi put spominje u matrikuli bratovštine sv. Križa iz 1439. godine pod nazivom "Borgo". Za razliku od grada tu je stoljećima živio uglavnom seljački hrvatski živalj, koji je bježeći iz hrvatskog zaleđa pred turskom najездом našao utočište pred zidinama Splita. Tu je nadomak gradu organizirao svoje naselje s tradicijskim obilježjima seljačke kulture, koju će uspijevati zadržati gotovo punih pet stoljeća. U svojoj drugoj povijesti naselje je više puta rušeno i spaljivano u tursko-mletačkim ratovima u 16. i 17. stoljeću. Ali nisu samo Turci u ratovima protiv Venecije pljačkali i rušili ovo splitsko predgrađe. I pojedini mletački zapovjednici rušili su pojedine njegove dijelove, a naročito one koji su se suviše bili približili gradskim bedemima, umanjujući na taj način njihovu obrambenu moć, ili pak one gdje je trebalo graditi nova utvrđenja. Tako je generalni providur Cornaro, utvrđujući grad novim obrambenim sustavom, porušio dio zapadnog predgrađa oko crkve i samostana sv. Frane. Ali nakon svakog tursko-mletačkog rata, kada bi na tursko-mletačkoj granici zavladao mir, predgrađe se ponovno izgrađivalo i obnavljalo.

Novovjekovni barbari ponovno su se ustremili na ovo pučko predgrađe razarajući njegovu čednu i slikovitu arhitekturu, koju karakteriziraju kamene kuće s dvostrešnim krovovima prekrivenim kamenim pločama, luminarima, balaturama i slikovitim intimnim dvorištima, na čijim se profiliranim nadvratnicima još mogu pročitati natpisi s imenima graditelja i godinom gradnje. Mnoge uske i krivudave uličice, koje upotpunjuju varoški ambijent svojom tipičnom slikovitošću i koloritom, imaju svoju prošlost, koja nije zapisana u povijesnim vrelima i starim knjigama. To je prošlost malih, običnih, anonimnih žitelja, koji stoljećima i generacijama žive u skromnim kamenim zdanjima, koja pamte njihove svađe i mrženje, ljubavi, rađanja i smrti, srepnje i nadanja.

Djelatnici ovog Zavoda su evidentirali 24 oštećena objekta u *Velom varošu* od kojih je 10 vrijednih primjeraka tradicionalne pučke arhitekture.¹

Vrijedni objekti pučke arhitekture:

– Tomića stine br. 12	– Reića br. 26
– Saveznička obala br. 10	– Reića br. 44a
– Kraj sv. Luke br. 2	– Šenoina br. 27

- Senjska br. 31
- Reića br. 9

- Šenoina br. 19
- Arapova br. 9

Ostali objekti:

- Obala Ante Trumbića br. 2
- Reića br. 3
- Šenoina br. 4
- Šenoina br. 13
- Šenoina br. 14
- Šenoina br. 29

- Prilaz Vl. Nazora br. 4
- Prilaz Vl. Nazora br. 6
- Ivančićeva br. 103
- Prilaz Vl. Nazora br. 14
- Put sv. Mande br. 3

Nekoliko projektila palo je na istočno gradsko predgrađe *Lučac*, koje je u povijesti imalo sličnu sudbinu kao i zapadno predgrađe. I ono je zaštićeno kao spomenička cjelina 1970. godine. Posjeduje sve one karakteristike arhitekture, koje smo naveli za zapadno predgrađe.

Vrijedni objekti pučke arhitekture:

- Bubalova br. 8
- Kuzmanićeva br. 3

Ostali objekti:

- Vidilica br. 1
- Kozara br. 6
- oko tvrđave Gripe
- Koteksov neboder

Oštećenja na pogođenim kućama žitelji su ponovno popravili, ali ostat će zadugo duboki ožiljci u srcima Varošana i Lučana.

Dioklecijanova palača:

- Dioklecijanova br. 8 (već popravljena)
- Obala hrvatskog narodnog preporoda br. 12 (pločnik).

Zaštićeni objekti izvan povijesnih cjelina:

– Neposredni okoliš crkve Gospe od Sedam Žalosti iz 15. stoljeća.
 – Muzej hrvatskih arheoloških spomenika (sjeveroistočni kut prizemlja glavnog objekta).

– Kaštilac (Kaštelet), nekad vlasnost obitelji Capogrosso-Kavanjin u čijem sklopu je sačuvana renesansna crkva Gospe Dobroga Svita. Kad je Meštrović došao u posjed ovog zdanja, preuredio ga je 1939. god. za zbirku svojih radova, oblikovavši crkvu sv. Križa u kojoj postavi svoj najznačajniji drveni opus (niz reljefa sa scenama Novoga zavjeta). Projektili su pali u dvorište između spomenute dvije crkve, oštetiivši zid i oluk crkve s. Križa te trijem i krovšte između obiju crkava.

- Vila "Rozina" (Bačvice), uništena balustrada.

Na sjeveroistočnoj padini Marjana, na raskršću Spinutske i Bakotičeve ulice s tri je projektila pogođena i crkva Blažene Djevice Marije, poznatija

pod imenom Gospe od Spinuta. Nekada je ta crkvice pripadala varoškoj župi sv. Križa do uspostave spinutske župe u kojoj je ona postala župska crkva. Iako se naizgled radi o skromnoj crkvisi, ona svojom povijesnom slojevitošću svjedoči o kontinuitetu izgradnje na tom prostoru od antičkih i starokršćanskih vremena do danas. Dugo zapuštena i izvan liturgije, istražena je 1975/76. godine, a potom i obnovljena od Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu. Crkvice se spominje u dokumentima od kraja 11. do 14. stoljeća, kao i u biskupskim vizitacijama iz sredine 17. i 18. stoljeća. Koncem 17. stoljeća (1691) osnovana je i bratovština Blažene Djevice Marije u Spinutu, pretežno od težaka Velog varoša. U istraživanjima je utvrđeno da je građena koncem 11. ili početkom 12. stoljeća na temeljima manje starokršćanske crkve iz 5/6. stoljeća. Tijekom svog postojanja u nekoliko navrata je bila rušena i ponovno obnovljena. Nad oltarom je vrijedna slika iz 17. stoljeća koja prikazuje sv. Dujma i sv. Staša s prikazom grada Splita gledanog s mora. Prilikom obnove crkve 80-ih godine, restaurirana je u Restauratorskoj radionici Regionalnog zavoda u Splitu. I upravo s mora pogođena je ova crkvice. Projektile su probili južni zid i krovšte a jedna krhotina probušila je knjigu evanđelja, Zalaganjem župljana i donatora, a posebno poduzeća "I. L. Lavčević", crkvice je obnovljena pod budnim okom Zavoda za zaštitu spomenika. U zidu, na istom mjestu s probušenom knjigom evanđelja, uz zabilježeni datum, ostalo je svjedočanstvo tog barbarskog čina. U božićnom ozračju 1991. godine, uz blagoslov nadbiskupa Ante Jurića, crkvice je ponovno svečano otvorena. Tako popravljena Gospa od Spinuta nije samo kameno zdanje nego i simbol obnove i trajanja kolektivne memorije na ovim našim prostorima.

Na području Kaštela u napadu zrakoplova, brodova iz kaštelanskog zaljeva i topništva iz Divulja 20. i 21. rujna 1991. godine pogođena je *crkvice sv. Bartula*, koja se nalazi u neposrednoj blizini Aerodroma Split (K.-Štafilić). To je jednobrodna crkvice s polukružnom apsidom. U povijesnim vrelima oko 1200. godine, na približno istom lokalitetu se spominje crkvice sv. Vitala. U kasnijim vrelima se imenuje kao sv. Bartul. U spomenutim napadima oštećen joj je krov, nosivi zidovi i pročelje s ulazom. Uz pomoć župe Gospe od Angjela i zračne luke Split a po uputama i pod nadzorom Zavoda za zaštitu spomenika kulture-Split i ova crkvice je obnovljena. I baš na dan sv. Bartula 24. kolovoza 1992. godine, uz blagoslov nadbiskupa Ante Jurića ponovno je otvorena bogoslužju.

Ovu bilancu oštećenja spomeničke baštine Splita završit ćemo s crkvom sv. Trojice, najbolje sačuvanim primjerkom starohrvatske arhitekture osebnog tlocrta u obliku šestorolista, sagrađene u 8/9. stoljeću na temeljima antičke arhitekture. Dugo zapuštena, i izvan funkcije, uređena je u konzervatorskim radovima pod nadzorom Zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Splita 1972. godine, kada joj je obnovljena i kupola. Mecima iz mitraljeza većega kalibra teže je oštećen desni dovratnik zapadnog portala. I na kraju još treba spomenuti oštećenja na zvoniku i *crkvi sv. Ivana Krstitelja* u Gor-

njem selu na otoku Šolti. To je župna crkva, građena sredinom 19. stoljeća (1859. godine). U bombardiranju je oštećen profilirani prag na istočnoj strani otvora na kupoli zvonika, a oštećenja su nastala i na sjeveroistočnoj strani stropa glavnog broda crkve.

Ruševine ljetnikovca obitelji Razmilović

Naša je spomenička baština po raznolikosti i bogatstvu, utjecajima i isprepletenosti povijesno-stilskih epoha, ali i vrsnoćom vlastitog umjetničkog izričaja, jedan od osnovnih čimbenika identiteta i opstojnosti hrvatskog

naroda na ovom tlu u dugome nizu stoljeća. Spomenici kulture, kao nerazdvojan dio naroda, dijele njegovu sudbinu, čuvajući i generacijski obnavljajući kolektivnu memoriju njegove duhovnosti stoljećima. Stoga nije slučajno što se u ovom ratu agresor svom žestinom, ne puštajući nikakve međunarodne konvencije o zaštiti kulturnih dobara, ustremio na sustavno uništenje spomeničke baštine, kako bi zbrisao identitet hrvatskog naroda na ovim prostorima.

Međutim, u svoj ovoj našoj tragici izbio je na površinu i jedan svijetao fenomen izražen u snažnoj regeneraciji svijesti o punoj vrijednosti kulturne baštine kao jednom od osnovnih obilježja našeg nacionalnog bića i kulturnog identiteta.² Duhovno bogatstvo hrvatske kulture i spomeničke baštine danas postoje očito svakom čestitom hrvatskom čovjeku, ali i pučkoškolcima, što posebno veseli i u što sam se imao prilike uvjeriti na prošlogodišnjoj izložbi đaka osnovnih škola iz cijele Dalmacije, koja je održana u Splitu pod nazivom "Zaštitimo kulturnu baštinu". Na toj izložbi redali su se potresne slike Dubrovnika u plamenu, mrtvih golubova na Stradunu, velika maketa oštećene crkve od topovskih granata, ali i crteži spomeničkih detalja sa splitskog Peristila ili lik hrvatskog vladara iz splitske krstionice, koji svjedoče o dječjoj svijesti, otkrivanju i usvajanju spomeničke baštine kao dijela svog nacionalnog bića. U predgovoru kataloga ove izložbe je zapisano: "... Ova izložba daje nam priliku susreta s dječjim doživljajem grada i hrvatske kulturne baštine. Djeca nam pričaju o svojoj i našoj baštini, proučavajući je i posvajajući je. Nigdje drugdje nisam susreo toliko bolne i potresne impresije ovog rata na dušu naše djece, koliko u ovim slikama, sjećanjima na najveće moguće strahote koje su proživjeli i za svoju obitelj, sebe same, svoj grad i svoju kulturu." (Josip Botteri Dini).

"Mi danas osjećamo te spomenike kao dio svojega vlastitog bića. Sva ta mjesta i spomenici imaju za nas posebno značenje, to su na nas preneseni testamenti, a mi njihovi "baštinici", kako je govorio Marulić, primamo ih i nosimo u sebi, svjesni da time osim prava, preuzimamo i sve obveze ne samo prema njima nego i prema svome narodu."³

NAPOMENA

U članku Franka Oreba navedena građa obrađena je isključivo s aspekta zaštite. U dogovoru s autorom smatrali smo da nije na odmet pridodati i ostala, u tekstu nespomenuta, razaranja civilnih, javnih i privrednih objekata, kao i neke druge pojedinosti iz tog vremena.

Objekti s oštećenjima:

- Spomen-svjetionik na Katalinićevom brijegu
- Pogon "Dalmacijavino" u trajektnoj luci
- Lučka kapetanija (neeksplodirana granata u krovu)
- Stambena zgrada na Šetališu Bačvice br. 1
- Zgrada "Doma zdravlja" u Ulici A. G. Matoša br. 2

- Parkiralište na sjevernoj strani starog Hajdukovog igrališta
- Stambene zgrade u Ulici A. G. Matoša br. 4, 52, 54, 59
- Studentski dom u renoviranju A. G. Matoša br. 56
- Stambene zgrade u Bakotičevoj ulici br. 3, 5
- Kolnik u Bakotičevoj i Kaštelanskoj ulici
- Stambena zgrada u Gajevoj ulici br. 11, 18, 20
- Stambene zgrade u ulici A. Harambašića br. 4, 11
- Institut za oceanografiju i ribarstvo
- Hotel "Jadran-Koteks" na Zvončacu

Ukupno toga dana, pored ostalog, stradalo je tridesetak stanova i desetak automobila. Razaranja prouzročena topništvom brodova Jugomornarice sigurno bi bila znatno veća da obalno topništvo HV sa Šolte, Brača i splitskih Kašjuna nije teže oštetilo dva broda, od kojih je jedan bio razarač "Split". Nakon toga oba broda bila su prisiljena na bijeg prema Makarskoj i Korčuli. Protjerivanje brodova Jugomornarice iz splitskog akvatorija obradovalo je Splićane i cjelokupnu hrvatsku javnost.

Inače najžešći napad s mora od 15. studenoga nije bio i jedini koji je donio razaranja po splitskim predjelima. Ukupno ih je bilo osam. Prvi napad na grad dogodio se 20. rujna 1991. kada je iz ratne luke Lora otvorena vatra po objektima u Lučici na Poljudu. Šest dana kasnije oštećena su postrojenja u splitskom brodogradilištu i stanovima po gradu.

U listopadu 19. i 25. pucano je po raznim dijelovima grada. U prosincu na stotine projektila usmjereno je prema splitskom brodogradilištu kad je znatno oštećen švedski brod u izgradnji.

Od javnih objekata velika oštećenja doživio je kompleks plivališta "Dr. Ratko Viličić" u Poljudu. Naročito je stradala od "bojevog dejstvovanja" iz pomorske luke u Lori zapadna staklena fasada s velikim skupocjenim staklima i razne instalacije.

Imovinska šteta načinjena pretežno na civilnim zgradama, zatim na spomenicima kulture i privrednim zgradama procijenjeno je na nekoliko desetaka milijuna maraka.

Dodatak pripremio
(Ante Sapunar)

B I L J E Š K E:

- 1) U evidentiranju, fotografiranju i skupljanju ostalih relevantnih podataka o oštećenim spomenicima i drugim objektima sudjelovali su djelatnici ovog Zavoda: M. Sumić, Z. Buljević, M. Žic i F. Oreb.
- 2) I. Donadini, Predgovor "Kulturne baštine" br. 21 str. 3.
- 3) I. Donadini, Predgovor "Kulturne baštine" br. 21, str. 4.

Franko Oreb:

DANNI AL PATRIMONIO ARCHITETTONICO E ARTISTICO DI SPLIT ARRECATI
DALLA MARINA DA GUERRA JUGOSLAVA NEL BOMBARDAMENTO DEL 15.
NOVEMBRE 1991.

Riassunto:

Il cannoneggiamento compiuto il 15 novembre 1991 dalla Marina militare jugoslava contro la città di Split provocò ingenti danni alle case di architettura popolare e a non pochi stabilimenti ed edifici pubblici e sacrali.

In questo atto barbarico furono danneggiati in prevalenza le case di abitazione di Veli Varoš (Borgo Grande). Non fu risparmiato però persino il nucleo storico come pure le varie parti della zona residenziale della città, come risulta dalla mappa che l'autore fece allegare all' articolo.

Oštećena crkva Pohodenja Blažene Djevice Marije na Špinutu

JEDINSTVENA IZASTIČENA URBANISTIČKA CELINA POVIJESNE JEZGRE SPLITA

prilog br. 5

POLJUD

766

SPINUT

MARJAN

GRADSKA LUKA

ZVONČAC

UJ ZVONČAC

UJ BALUNI

RT SUSTIPAN

GAT SV DUJE

GRPE

BAČVICE

UJ BAČVICE

FIRULE

UJ OVIČE

UJ FIRULE

241

694